

De la consciència política

Josep M. Esquirol

Professor de filosofia de la Universitat de Barcelona

DES DE LES TRIBUNES DELS MITJANS DE COMUNICACIÓ, des de les institucions públiques i des dels altaveus dels polítics, hom exhorta constantment a la participació i a l'exercici de la ciutadania. Nogensmenys, la reacció es fa esperar i més aviat sembla incrementar-se el desencís i l'apatia. Per això, paga la pena preguntar-se si és que la participació ve d'aquesta mena de crides. Es pot anar repetint que cal participar però, ben mirat, el veritable motor de la implicació política rau més aviat en la comprensió d'allò que està en joc; de la comprensió, del prendre consciència, emergeix el veritablement decisiu; de la *consciència política*.

Poder i poder

La política té relació amb el poder, sí, però quin poder? D'ençà de les primeres teories a Grècia, hom pot constatar que hi ha hagut dues relacions que han merescut ser considerades allò més nuclear de la política. D'una banda, la relació de la comunitat dels iguals i, de l'altra, la relació de govern d'algú o d'alguns sobre tots els altres. Relació horitzontal, la primera, i vertical, la segona. Poder vertical i poder horitzontal: diferents, però no forçosament antagonics; més aviat complementaris i en tensió l'un respecte de l'altre. Tenim, per un

costat, el poder que s'expressa com a relació vertical i que consisteix en domini i control, però també en guia, govern, direcció i endreçament. I tenim, per l'altre, el poder horitzontal com a participació, diàleg i discussió, implicació, acció concertada, etc. Hi ha sistemes polítics, com les tiranies o els totalitarismes, interessats a reduir al mínim el poder horitzontal, mentre que, en principi, els sistemes democràtics es caracteritzen per la promoció del poder horitzontal i la incidència notable que aquest ha de tenir sobre el poder vertical.

Així, doncs, estructura dual i originària de poder: comunitat dels homes lliures i relació de govern; comunitat del nosaltres i comandament que s'hi edifica al damunt; joc dels iguals i art règia; política i policia; acció i institució. I la relació és de tensió i requeriment: una dimensió sembla portar i reclamar l'altra. L'assemblea dels iguals i lliures demana l'art de governar i aquest ho és, en el millor dels casos, sobre la comunitat dels iguals. D'aquesta dualitat fonamental, només l'anarquisme en pensa la supressió del poder vertical.

Tant en la verticalitat com en l'horitzontalitat convé, per a entendre millor què significa «poder», passar del seu ús com a substantiu al seu ús com a verb; és a dir, desplaçar «el poder» a «poder». El govern d'una ciutat o d'un país *pot*, en el millor dels casos, treballar eficaçment per la pau (tranquil·litat i ordre) i la justícia social (igualtat i condicions de vida). La gent de la ciutat o del país, també en el millor dels casos, estarà de tal manera implicada i compromesa que *podrà* mantenir el marc de la convivència (que anomenarem després «espai comú»); *podrà* donar suport a l'acció dels seus governants i revisar-ne críticament les propostes i les decisions; i *podrà* gestar tota mena de projectes.

Situats en el marc democràtic, de la mateixa manera que resulta extremament reduït i desil·lusionador que l'atenció mediàtica (i, per tant, social) només es dirigeixi cap als representants dels partits i dels òrgans de govern, amb les seves declaracions i contradedicacions, sovint només retòriques i amb una funció tactivista, també ho és que, pel que fa al poder horitzontal, tot es reduïxi a saber si es va a votar i a qui. Per això, de la mateixa manera que hi ha d'haver una crítica sobre l'acció de govern, n'hi ha d'haver també, de crítica i re-

“ L’efectivitat i la consistència de l’espai comú depenen de la implicació de cadascú.

flexió, sobre la praxi, sobre la participació, sobre la «ciudadania»... per advertir-ne el gruix, el caràcter constitutiu, el suport que dona a tot tipus de govern, els perills de la deixadesa, de l’evasió, etc. Justament és aquest examen sobre el poder horitzontal i la participació allò que condueix, en aprofundir-hi una mica, a detectar la importància de la consciència política. I com que, si les formes són modestes, l’objectiu pot ser ambiciós, pretenc veure en la «consciència política» el nucli més pregon de la política: la seva essència. Què significa «consciència política»? i per què sona, avui, un pèl estranya i s’usa tan poc aquesta expressió?

La seva escassa presència és simptomàtica i reveladora. Indicaré dos motius que, si més no parcialment, expliquen aquesta absència. El primer: d’ençà de l’enorme incidència social del pensament marxista a mitjan segle XIX, el lloc de la «consciència política» estigué ocupat per la genuïna teoria marxista de la *consciència de classe*. D’aquesta manera, la paraula «consciència», en política, va romandre lligada, al llarg de tot aquell temps, al concepte de classe i, de fet, una primera idea intuïtiva lligada a «consciència política» ja hi quedava inclosa (sentir-se partícip de...).

Consciència de classe

Segons Marx, els individus formen realment una classe quan se senten implicats en la lluita comuna contra una altra classe (cf. *La ideologia alemanya*). Marx manlleva de Hegel la diferència entre *consciència en si* i *consciència per a si*. Aquesta segona suposa una superació, és a dir, una maduració i un canvi qualitatiu respecte a la primera. La consciència de classe és una consciència *per a si*, i es dona quan de debò hi ha consciència dels interessos comuns. Abans només hi ha consciència

en si, incapaç de manifestar reivindicacions polítiques collectives. Previsiblement, la consciència de classe tendeix a formar-se en aquelles situacions on és més difícil la penetració en la classe dominada de la ideologia de la classe dominant. Nogensmenys, quan sí que es dona aquesta penetració, es parla conseqüentment de *falsa consciència* (quan la ideologia de la classe dominadora és assumida per la classe dominant). La falsa consciència és un engany i un obstacle: fa la funció de la ideologia, és a dir, inverteix la imatge de la realitat i d’aquesta manera manté la classe dominada esmorteïda i, literalment, a les boires. Allò que durant un cert temps és consciència de classe que duu al canvi social pot, en una altra fase, transformar-se en ideologia conservadora de l’*status quo*. Així, per exemple, la burgesia va acomplir la seva funció de classe revolucionària quan va lluitar contra l’ordre feudal, però, després, en consolidar-se el seu poder i desenvolupar-se el mode capitalista de producció, les seves idees es projecten ja com a ideologia sobre la classe obrera, per a lligar les coses i evitar canvis.

Desafortunadament, la pèrdua de l’hegemonia del pensament marxista esdevinguda a partir de la dècada dels vuitanta del segle passat, no ha fet veure l’oportunitat de recuperar, en el camp de la política, el concepte de consciència; succeeix com si, amb la desaparició de la «consciència de classe», desaparegués també la «consciència».

Les «noves eines» de la hiperpolítica i la consciència

Però afegim un segon factor per explicar la situació actual en relació amb aquest tema. Pel que fa a la presa de consciència política, aquest nou temps en què hem entrat, de la tecnologia i de la xarxa, és ambivalent. D’una banda, l’accés fàcil a la informació, però, més especialment encara, la cultura de la cooperació amb el *software* lliure i amb el *copyleft* són, sens dubte, un enriquiment de la dimensió i de la cultura política. Falta veure si això neixerà i fins on pot arribar. Segui com sigui, convé apostar-hi perquè el potencial de canvi hi és. Molta gent situa el seu esforç en aquesta direcció i les dosis de generositat i d’il·lusió que s’aboqueu en l’anomenada globalització hiper-

política, la comunitat oberta, els béns comuns, etc., són realment esperançadors.

Però cal insistir en l'altra banda del tema, aquella que —pel que ara ens ocupa— és molt preocupant. Les quantitats ingents d'informació no garanteixen gens ni mica la qualitat, ni tampoc la promoció de l'acció. Moltes vegades, més aviat, l'evasió, la distracció i l'apatia. Això ja s'ha dit força vegades. Mirem el seu rerefons: la retòrica que acompanya el desplegament de la societat connectada, tot i que aparentment és una aliada per a l'acció, amaga efectes contraris. S'insisteix que la nova societat de la informació i de la comunicació ens posa al davant d'unes formes de participació i de mobilització polítiques inèdites i extraordinàries, però precisament perquè tot són «noves possibilitats» i «noves eines», ens podem preguntar per l'impuls que porta a utilitzar-les. Allò que mena a l'acció és la consciència política i no l'oferta ingent dels mecanismes. Fins i tot deu passar que la insistència en allò que té un caire instrumental desvia l'atenció respecte a allò essencial, que és d'una altra naturalesa. Amb la qual cosa, i paradoxalment, el volum de les noves possibilitats és proporcional a l'apatia.

Passa, endemés, que l'apatia ve causada, també, per la imatge del sistema economicotecnològic, vist en el seu desplegament impersonal i implacable; sistema que ocupa el lloc del vell destí, i que porta a la creença en el progrés, però, alhora, a una nova resignació.

Consciència política com a comprensió

La consciència política és, essencialment, *comprensió*, *constitució* i *memòria* (tot i que el tractament d'aquest tercer aspecte demana un escrit a part).

Comprensió del do de la normalitat i de la vigència de les institucions; comprensió de la fragilitat; i comprensió de la responsabilitat que de tot això es deriva. La normalitat és un do precíós. De vegades només n'advertim la vàlua després de perdre-la. La normalitat és aquella situació en què, literalment, tenen vigència les normes (escrites i no escrites). També en diem, d'això, «estat de dret»: estat en què

hi ha reconeixement dels drets i on tenen vigència les lleis. Fixem-nos que, precisament, de la suspensió de l'estat de dret, i per tant, de la «normalitat», en diem «estat d'excepció»: parèntesi en la normalitat on ja no hi ha seguretat de cap mena; decretat en situacions polítiques extremes de guerra o d'esfondrament de l'Estat. La normalitat política és la situació en què hom pot viure en pau i llibertat, els dos supremes béns polítics. La consciència política és la comprensió, doncs, de la significació de la normalitat, així com de la seva fragilitat i, per tant, de la nostra responsabilitat, de la nostra necessària implicació en la seva continuïtat. El respecte per les institucions, la participació democràtica, l'exigència posada en els representants, etc., formen part d'aquesta cura i d'aquest compromís per la pau i la normalitat. Consegüentment, tenim molta més necessitat d'incrementar la comprensió que no pas de difondre informació.

Amb això hem anat ja en la direcció de l'essència. Però encara hi ha un nivell més profund, en el qual la consciència més que comprendre constitueix.

Consciència política com a constitució de l'espai comú

Torno a agafar, com a punt de partida, una tesi de Marx; ara no en relació amb la consciència de classe, sinó amb un altre dels moments en què Marx, en diàleg amb Hegel, se centra en el tema de la consciència. Per a Marx, la consciència és consciència de l'home, i aquest, ésser natural, està fonamentalment condicionat per la situació material socioeconòmica. L'home no és consciència, sinó que *té* consciència. I aquesta és la raó per la qual Marx no identifica, com Hegel, objectivació i alienació (cf. *Manuscrits de 1884*, XXIII-XXVII). En efecte, no és necessari, pensa Marx, que tot procés de sortida cap al món dels objectes hagi de considerar-se una alienació i una pèrdua. Com a ésser natural, corpori, limitat i sensible, els impulsos de l'home van cap als objectes que estan fora d'ell, indispensables, tanmateix, per a l'exercici i l'afirmació de les seves forces essencials.

Aquesta és, doncs, la idea de Marx: no tota sortida és alienació.

Sortir de la verborrea, i del murmuri, que són el pitjor dels corcs socials.

Hi estem d'acord. Ara bé: cal plantejar-ho en termes de sortida? La consciència no surt cap als objectes, cap al món, sinó que, en certa mesura, ella mateixa és constitució d'aquest món. No hi ha un hàbitacle propi en què resideix la consciència i eventualment pot sortir cap a fora per trobar o aconseguir els objectes. La consciència és constitutiva (no necessàriament creadora) del món.

Traslladem això a l'àmbit de la política. Les nostres consciències, intersubjectivament, constitueixen i sostenen l'*espai comú*. No és que la consciència surti ni que es perdi, sinó que s'expressa com a constitució de l'espai comú. Consciència, mirada que crea aquest àmbit comú, aquest món humà... marc de vida i de moviment: la gent que circula pels carrers, que compra al mercat, que cedeix el pas, que reconeix els altres com a conciutadans... Aquest és l'espai comú del nosaltres, que no té com a sòl l'asfalt, sinó el tapis immaterial projectat per totes les nostres consciències. Les lleis, l'hemicicle parlamentari, les organitzacions polítiques...: tot se sosté en aquest espai.

Tal vegada, per a entendre-ho millor hom pot fer l'analogia amb la família. En la comunitat familiar, el principal tampoc no són les coses, ni les normes, ni els béns... sinó aquell *espai d'intimitat i de proximitat*, l'aire del qual és sobretot de naturalesa afectiva. Aquest espai afectiu és el fonament de la família i la condició de possibilitat de tota la resta. I d'on procedeix i com es manté aquest espai afectiu? No pas de les coses, ni tan sols dels procediments de l'*oikos* (l'economia o l'administració dels recursos), sinó de les mirades i de les consciències dels qui la formen. Espai immaterial i, tanmateix, gairebé tangible; condició de possibilitat de tota la resta. L'espai polític, naturalment, no és de caire afectiu, sinó social, és a dir, de reconeixement dels altres. Pla que fa que tothom compti. Com diu Arendt, espai que fa significatives les paraules i les accions dels mortals.

L'afebliment de l'espai comú

L'efectivitat i la consistència de l'espai comú depenen de la implicació de cadascú. Minva quan hi ha dispersió (dispersió i afebliment afectiu en el cas de la família, i dispersió i afebliment de la implicació en el reconeixement en el cas de l'espai comú de la política). Afebliment del jo, diu Adorno. Del jo i de la seva consciència constitutiva, hi afegim. De l'afebliment de l'espai comú se'n beneficia el «poder aprofitat»: estructures de poder vertical poc legitimades però estratègicament oportunistes i hàbils. Actualment, bona part de l'estructura partidista i de la política mediàtica és una mostra de «poder aprofitat»: malgrat els continguts de la seva retòrica, majoritàriament propagandístics, viu de l'absència de consciència política, i d'aquí les altes dosis de mediocritat, de populisme i de preocupació per la influència mediàtica.

El «poder aprofitat» en una situació formalment democràtica és paral·lel —no dic pas idèntic— al poder tirànic o dictatorial. Per això, paga la pena adonar-se que de la mateixa manera que en aquest hi havia el fenomen de resistència (consistent en espais paral·lels de consciència, conscienciació i acció política), també s'escau, i és molt important, aquesta reacció en la situació democràtica. Aquí no es tracta de fer front a l'opressió directa i brutal, sinó a la dissolució i a l'atordiment mediàtic. Gent que resisteix el bombardeig de la banalitat i de l'evasió, i que comprèn que hi ha moltes coses que estan en joc i que tot depèn de nosaltres. La resistència és contra corrent. Avui, la resistència no sempre respon als fenòmens de protesta; sovint agafa la forma d'una mena de serietat discreta, que no cedeix al bellugueig que vol el poder aprofitat. La serietat és testimonial; interpella i s'encomana. Tota resistència és un espai marginal de consciència política a l'espera de la fecundació del conjunt. No s'albira cap domini, sinó la vigília i la solidaritat de les consciències despertes. «Solidaritat dels commoguts», deia Jan Patočka, el filòsof i resistent txec. I un dels teòrics del moviment polonès de *Solidarnosc*, Józef Tischner, sintetitzava així l'essencial: «La solidaritat de les consciències combat l'adversari essent cada cop més consciència i més solidaritat. Tota la resta és secundària.»

“ El cor de la política és l'espai comú constituït intersubjectivament per la pluralitat de les consciències. ”

Davant de la injustícia, la indiferència, la banalitat, l'evasió, l'individualisme narcisista i la inflació en la reclamació de drets... més consciència, arrel i trampolí de tot canvi. I amb això arribem a adonar-nos que, contra el que sembla, i sense desmerèixer la «dedicació política», el centre de gravetat no rau en els professionals de la política, sinó en tota la gent que, des d'aquesta serietat, aguanten el conjunt. L'extensió d'aquest espai és, sens dubte i de retruc, la millor vacuna, no solament contra el mencionat populisme dels professionals de la política, sinó també contra les temptacions de la corrupció. Però, sobretot, l'extensió de la consciència política és força per al futur: tot demà és incert, efectivament, però la serietat discreta de l'espai comú fa la mateixa funció que la promesa o l'amistat, això és, projecta confiança sobre la incertesa del futur. Una expressió d'això és quan es deia que només hi haurà país si roman la consciència de país. Si això és així, no hi ha altra pedagogia política que la pedagogia de la consciència. Ara bé: la dificultat incrementa la consciència. Si està mig adormida, el trasbals la desperta. Això és així en general i, per tant, també en particular per a la consciència política.

La consciència es desperta per les sacsejades, com ara les guerres i també altres menes de crisis. Tant de bo que la pedagogia de la consciència política es pogués estendre per vies diferents d'aquesta. Sòcrates és un exemple d'aquesta pedagogia. Sacseja pel testimoniatge de la serietat. Ell no parlava des de la tribuna, *davant* dels altres, sinó *als* altres, i el seu missatge era essencialment un testimoni. I Gandhi és també bàsicament un testimoni. Però no es tracta aquí d'heroicitats singulars. Tothom qui creu de debò esdevé testimoni. No necessitem mètodes pedagògics (més aviat al contrari). També la política necessita creure-s'ho. El silenci pot ser força interpellador. També la paraula, si és franca. Sortir de la verborrea, i del murmuri, que són el pitjor dels corcs socials. La paraula és aliada de la cons-

ciència. La paraula, per exemple, que dona compte d'aquesta responsabilitat per l'espai comú. No cal fer llistes de valors cívics, ni dels drets dels ciutadans, l'únic preuat és el testimoni que dona qui s'ho creu. Les coses importants demanen fe, i la política n'és una.

Recapitulem

Heus aquí, doncs, la idea: el cor de la política és l'espai comú constituït intersubjectivament per la pluralitat de les consciències. Aquest espai ha rebut nombrosos noms: àgora, comunitat política, esfera pública, àmbit públic d'aparició, república... La seva herència és, alhora, un do i una responsabilitat. Adonar-se del do suposa ja esdevenir responsable. Responsable de no deixar-se portar per la inèrcia. La política és moviment, però no pas moviment inercial; moviment sense forces renovades; moviment que viu de renda, i que pels petits fregaments de mica en mica es va acabant. Ara vivim en un d'aquests moments de moviment inercial que es va acabant. La política no és moviment inercial, però tampoc no és el moviment del progrés, a base de pretenses superacions. El moviment polític és el de la comprensió i el de la consuetudió guiada pels ideals de sempre. El moviment de la política és de vegades el de la pausa, i el de la discreció, i el de mantenir-se dempeus, i el de romandre vigilant, i el de contagiar els altres.

De torna, aquesta manera de veure les coses ens ajunta i no ens separa ideològicament. Perquè en aquest nivell de profunditat, el millor de la tradició del liberalisme polític (no pas de les seves caricatures economicistes) i el més rellevant de la tradició socialista s'avenen més que no pas divergeixen. S'acompleix aquí el principi que la profunditat ajunta, mentre que la superficialitat separa.

Se sol parlar del despertar de la consciència. La consciència política està endormiscada de fa temps i convé que es desperti; la comunitat ho necessita. Sonarà, això, poc innovador. I, en efecte, no ho és gens, d'innovador. Tanmateix, d'innovació ens en sobra i, en canvi, ens falta repetir més l'essencial.